

I BÖLMƏ KOOPERASIYA HƏRƏKATI

UOT 73

*Bəyalı Xanəli oğlu ATAŞOV,
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
Elm və innovasiyalar üzrə prorektoru,
iqtisad elmləri doktoru, professor,
Əməkdar elm xadimi, Fəxri kooperator*

AZƏRBAYCANDA KOOPERASIYA HƏRƏKATI: TƏŞƏKKÜLÜ, MÖVCUD DURUMU VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

*"Kooperasiya çox böyük bir mədəni irsdir, onun qədrini bil-
mək və ondan istifadə etmək lazımdır".*

V.İ.Lenin

Xülasə

Məqalədə ölkələrin iqtisadiyyatlarının dayanıqlı inkişafında kooperativ hərəkatının mahiyyəti və əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Azərbaycan Respublikasının təmsalında kooperasiyanın inkişafının tarixi mərhələləri tədqiq edilmiş, kooperasiyaya sabit inkişafda olan ictimai-təsərrüfat mexanizmi kimi yanaşılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, kooperasiyanın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə bir sıra təşkilati, texnoloji, hüquqi, idarəetmə amilləri birbaşa və dolaylı təsir göstərir. Kooperativ hərəkatının genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyə və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: kooperasiya, könüllülük prinsipi, faydalılıq, birgə fəaliyyət, rəqabət.

Giriş

Yaranma tarixi eramızdan çox əvvələ, elmi-nəzəri əsaslandırılması təhkimçilik hüququnun ləğv edilməsinə 30 il qalmışa təsadüf edən kooperasiya ideyası insanların ədalətli və təkmil cəmiyyət axtarışı yolunda alternativli olmayan tapıntılarından sayıla bilər. Bu gün dünyada kooperativlərdə birləşən insanların sayı 1 milyardan çoxdur. Qlobal miqyasda fiziki şəxslərin yaratdığı 8 milyona yaxın kooperativlər mövcuddur ki, həmin kooperativlər də qarşılıqlı səmərəlilik prinsiplərinə əsaslanaraq birgə fəaliyyət həyata keçirir. Avropa Birliyi ölkələrində müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən kooperativlər əmək qabiliyyətli əhəlinin 46%-ni, Skandinaviya ölkələrində isə əhəlinin 50%-dən çoxunu birləşdirir [1, s. 25].

Kooperasiya və inteqrasiya fiziki və hüquqi şəxslərin səylərinin əlaqələndirilməsində xoş məramlı iqtisadi-sosial proses olmaqla özünəməxsus maraqlı tarixə malikdir. Quldarlıq dövründən ta indiyə kimi bu proses zaman-zaman müxtəlif sənətkarlar, əqidə məsləkdaşları, qəbilələr, tayfalar, cəmiyyətlər, nüfuzlu təşkilatlar, korporasiyalar, şirkətlər, ölkənin digər sanballı strukturları və nəhayət, birbaşa müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələrinə malik dövlətlər arasında bu və ya digər dərəcədə özünü büruzə vermişdir [2, s. 22].

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlində Rusiya imperiyasında kooperasiya hərəkatı geniş vüsət tapır ki, bu səbəbdən Azərbaycanda kooperasiyanın müxtəlif formaları inkişaf edir.

Avropanın bir sıra ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da istehlak kooperasiyası ictimai-iqtisadi münasibətlərin koskinləşdiyi dövrdə-XIX əsrin ikinci yarısında meydana gəlmiş, tədriclə böyümüş və zəhmətkeşlərin ictimai-kütləvi təşkilatına çevrilmişdir. Azərbaycanda ilk istehlak cəmiyyəti 1887-ci ildə Bakıda təşkil edilmişdir. Zaman keçdikcə kooperasiyanın nüfuzu artmış,

Bibiheybət, "Qara səhər", Balaxanı və başqa yaşayış məntəqələrində yeni-yeni cəmiyyətlər yaranmağa başlanmışdır.

Azərbaycanda kənd istehlak cəmiyyətləri də bu dövrdə təşəkkül tapdı. İlk belə cəmiyyət 1899-cu ildə Qarabağda, Xankəndidə təşkil edildi və qısa müddətdə onun təsiri ilə 10-dan çox kənddə, o cümlədən 1903-cü ildə Şamaxı qəzasının Çuxuryurd, 1905-ci ildə isə Astraxanski kəndlərində istehlak cəmiyyətləri yaradıldı.

1915-ci ildə Aleksandr Mitrofanoviç Stopani partiyasının tapşırığı ilə Bakıda istehlak kooperasiyasında işə başlamış, inqilabi fəaliyyətini bu vasitə ilə daha da genişləndirmişdir. Həmin ilin fevral ayında A.M. Stopani Bakıda ən böyük istehlak cəmiyyəti – "Kooperativny Soyuz" istehlak cəmiyyəti idarə heyətinin sədri seçildi. O, burada inqilabi fəaliyyətini gücləndirməklə fəhlələr arasında təbliğat işi aparır, xırda kooperativləri birləşdirməyə çalışırdı.

Bu dövrdə "Kooperativny Soyuz"la yanaşı "Qənaət" istehlak cəmiyyəti də fəaliyyət göstərirdi. Görkəmli inqilabçı V.İ.Leninin yaxın silahdaşı, sonralar SSRİ Xalq Komissarları Soveti Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi sədrlərindən biri N.Nərimanov həmin istehlak cəmiyyəti idarə heyətinin sədri idi. "Qənaət" və digər istehlak cəmiyyətləri "Kooperativny soyuz" istehlak cəmiyyətinin sədri M.Stopaninin xırda istehlak cəmiyyətlərini birləşdirmək haqqında təklifinə tərəfdar çıxdılar. Beləliklə, birləşmə nəticəsində tərkibində 12 fəhlə kooperativi olan "Topdan əməliyyat kooperasiyası" təşkil edildi. Həmin ildə "Topdan əməliyyat kooperasiyası" cəmiyyəti əsasında Azərbaycan İstehlak Cəmiyyətləri İttifaqı - "Azərıtiffaq"ın yaradılması məsələsi müzakirə olundu. Beləliklə, 1915-ci ildə "Azərıtiffaq" yaradıldı.

1930-cu illərdə həyata keçirilən kollektivləşmə ilə bağlı kökü baltalanan geniş kooperasiya hərəkatından Sovetlər ölkəsində yalnız onun adı və bir də əsasən kəndləri əhatə edən məhdud hüquqlu istehlak kooperativləri qalmışdı. Buna baxmayaraq, istehlak kooperasiyası 1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsi zamanı hünər göstərərək öz fəvqəladə yararlılığını sübuta yetirdi, 1970-1980-ci illərdə bu sistem respublikada kənd istehlakının təqribən 60 faizini əhatə etməklə, ölkə əhəlinin istehlak tələblərinin əhəmiyyətli hissəsini təmin edirdi. 1983-cü ildə (SSRİ-nin dağılması əvvəlində) respublikanın kooperasiya hərəkatının flaqmanı və çoxşaxəli xalq təsərrüfatı sahələrindən birinə çevrilmiş "Azərıtiffaq" sistemi (1996-cı ildən - Azərbaycan Mərkəzi Kooperativlər İttifaqı) ətrafında 1,3 milyon nəfərdən artıq kooperativ üzvü (payçısı) birləşmiş, illik ömtəə dövriyyəsinin həcmi o vaxt ki pulla 1,7 milyard manatdan çox olmuşdur ki, bu da ölkənin ümumi ömtəə dövriyyəsinin yarından çoxu demək idi.

Müstəqillik illərində və onun əvvəlində kooperasiya hərəkatı yenidən vüsət aldı və istehsal, xidmət və istehlak sferalarına sürətlə yayılmağa başladı. Bu dövrdə onun çevik təşkilati təsərrüfatçılıq imkanlarından bacarıqla istifadə olunmasına dair yetərincə uğurlu misallar gətirilə bilər. Bu illərdə kooperasiya elementlərinin geniş tətbiqi sənayeni, tikintini, kənd təsərrüfatını, nəqliyyatı, səhiyyəni, təhsili, xidmət sferasının bütün sahələrini əhatə edərək özünü təsdiq etməyə çalışırdı.

Bununla belə, keçən əsrin 90-cı illərində iqtisadi sistemin transformasiyası, bank sisteminin tənəzzülü və hiperinflasiya proseslərinin tüğyan etməsi (inflasiyanın mütləq rəqəmi 1000%-i keçirdi), ölkədə dövlət idarəçiliyinin xeyli zəifləməsi, mərkəzdə və yerlərdə rəhbər işçilərin sistemsiz dəyisdirilməsi, köhnə hüquqi bazanın yeni reallıqlara cavab vermədiyi, yeni bazar iqtisadiyyatı sistemine uyğun normativ- hüquqi bazanın isə yenicə formalaşdırıldığı bir dövrə təsadüf edən kooperasiyanın yeni hərəkatı bir sıra məlum çətinliklərlə üzləşməli oldu. Bu keçid dövründə dövlətlərarası və təsərrüfatlararası inteqrasiya əlaqələri xeyli dərəcədə qırılmışdı ki, bu da ölkənin digər iqtisadi subyektləri ilə yanaşı kooperativ təşkilatlarını daha ağır vəziyyətə salmışdır. Bundan əlavə, "Azərıtiffaq" sistemində əhəliyə xidmət sferasında mənfəətlə fəaliyyət göstərən milyonlarla manat dəyərə malik kolxoz bazarları şəbəkəsinin zorla və əvəzsiz özgəninkiləşdirilməsi, o vaxtların son 3-4 ilində kooperativ təşkilatları tərəfindən hərbi hissələrə buraxılmış çörək məhsullarının dəyərini ödənilməsindən imtina edilməsi və bir sıra digər amillər də onların maliyyə dayaqlarına ciddi mənfə təsir göstərmişdi.

Reallıqda o vaxtlar kooperativlər yuxarıdan yaradılır, onların rəhbərləri təyin edilir, təşkilati-hüquqi formaları kooperasiyanın mahiyyətinə tamamilə cavab vermir, belə kooperativlərdə münasibətlər fərdi kommersiya təşkilatlarına, təkbaşına idarə edilən müəssisələrə oxşayır, könüllü, peşəkar əsasda yaradılan qurumlar isə bürokratlar və inhisarçılar tərəfindən sıxışdırılır, yerli rəhbərlər çox vaxt onlara qarşı əsassız və icrası mümkün olmayan şərtlər irəli sürməklə ya özlərinə tabe etdirir, ya da fəaliyyətdə olan bazardan məcburən uzaqlaşdırılırdı.

Vaxtilə uzun müddət səmərəli fəaliyyət göstərmiş kolxozlar və sovxozlar sistemsiz xırdalanır, onlardan kooperativ, fermer və s. adlarla hissələr ayrılır, sənaye, tikinti, ticarət, digər istehsal və xidmət sahələrindən parçalanan və ya onlar nəzdində digər əsaslarla formalasdırılan kooperativlər və kooperasiya xarakterli əlaqələr, sözün əsl mənasında xərclərə çənaətə, payçıların sosial rifahına, keyfiyyətin yüksəldilməsinə deyil, dövlət və kolxoz əmlakının miqyaslı mənimsənilməsinə xidmət etmiş, sırası insanların şüurunda kooperasiya hərəkatı ilə bağlılıqları ümid və gözləntilərinə ciddi zərbə vurulmuşdur.

Beləliklə, bir tərəfdən ilkin kapitalın toplanması və bazarlar uğrunda sərtləşən mübarizə, digər tərəfdən dövlət dəstəyinin bütün formalarından məhrum olan kooperativlər öz problemləri ilə tək qalmış və uğursuzluğa məhkum edilmişlər.

16 iyul 1996-cı ildə "Torpaq islahatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbulundan sonra tarixdə ilk dəfə olaraq postsovet ölkələri məkanında aqrar bölmədə aparılan özəlləşdirilmə nəticəsində kənd əməkçilərinə müvafiq ölçüdə torpaq payları xüsusi mülkiyyətə və əvəzsiz istifadəyə verildi [3]. Bununla da dövlət dəstəyi ilə təmin olunmuş kiçik fermer təsərrüfatlarının formalaşması prosesi başladı, yəni kollektiv təsərrüfatlıq formalarından fərdi təsərrüfatlara keçid güclənməyə başladı ki, bu da müəyyən mənada kooperativ hərəkatının ruhuna uyğun gəlirdi. 2016-cı ilin statistik məlumatlarına əsasən kənd təsərrüfatında qeydə alınmış 892 min torpaq mülkiyyətçilərinin 71%-nin payına 5 hektara qədər torpaq düşmüşdür, yeni xırda əmtəə istehsalı mütləq çoxluq təşkil etmişdir. Belə vəziyyət isə nə bitkiçilikdə, nə də ki heyvandarlıqda yüksək məhsuldarlıq əldə etməyə imkan vermirdi.

Geniş ictimai dəstəksiz inkişaf edə bilməyən kooperasiya yalnız o zaman güdrətlənib xalqın və dövlətin mükəmməl iqtisadi sistemində çevrilir ki, insanlar onun faydasını açıq şəkildə görür, onun şəffaflığına inanır, hərəkata könüllü qoşulur, öz hüquq və vəzifələrini aydın təsəvvür edirlər.

Himayə edilmənin hüquqi və təşkilati əsasları haqda danışarkən onu nəzərə almaq lazımdır ki, kooperasiya təbiətinə görə ən kütləvi xarakter daşıyan hərəkatdır və onun mövcudluğu digər təşkilati-hüquqi formalı qurumlara müəyyən hallarda alternativ olduğundan, habelə inhisarçılığa qarşı dayanıqlıq nümayiş etdirə bildiyindən, hərəkat həqiqi ümumdövlət qayğısı ilə əhatə edilməli və dəstəklənməlidir [4, s.18].

Kooperasiyanın yarada biləcəyi potensial və ölkədə sosial dayanıqlığa güclü təsir qüvvəsinə malik olması onu qeyri - neft iqtisadiyyatının mühüm inkişaf istiqamətinə və mənbəyinə çevirir. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının mühüm tərkib elementi olan kooperasiya hərəkatına real təkan vermək üçün dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, kütləvi informasiya vasitələri və beynəlxalq layihələr bu hərəkata ciddi dəstək və peşəkar yardım göstərməlidirlər.

Kooperasiyanın hüquqi bazasını təşkil edən "Kooperasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu 16 il qabaq (17 iyun 2003-cü ildə) Mülki Məcəllədə edilən dəyişiklik və əlavələrlə əlaqədar bir sıra digər qanunlarla yanaşı qüvvədən düşmüş hesab edilmiş, əvəzində isə kooperasiyanın təşkilati-iqtisadi mexanizmlərini tənzimləyən və normalaşdıran təkmil bir paket təklif edilmişdir. Beləliklə, geniş ictimailəşdirilməsinə, hərtərəfli dəstək və qayğıya ehtiyacı olan kooperasiyanın hüquqi məkanı nəinki genişləndirilib təkmilləşdirilmiş, hətta mövcud qanunun qüvvədən salınmasıyla bir qədər də daraldılmışdır. Əhali bunu kooperasiya hərəkatına dövlətin münasibəti kimi qiymətləndirdi və inamsızlıq gücləndi. Yalnız 2016-cı ilin iyul ayında qəbul edilən "Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu kooperasiya

hərəkatına olan inamı kənd əməkçilərinə qaytarmağa başladı [5, s. 359]. Bu gün iqtisadiyyatda, xüsusi ilə potensialı zəif kənd yerlərində bir çox fəaliyyət sahələrinin real inkişaf perspektivləri məhz kooperasiyanın inkişafı ilə bağlıdır. Milli Məclisin Aqrar siyasət komitəsi sədrinin müavini, Azərbaycanda kooperasiya hərəkatına uzun müddət başçılıq edən, səmərəli elmi fəaliyyətinə görə bir sıra nüfuzlu Avropa ölkələri Elmlər Akademiyalarının həqiqi üzvü seçilmiş i.c.d., prof. E.A.Quliyev "Etibarlı ərzaq təminatı sistemi: kooperasiya və inteqrasiya problemləri" adlı monoqrafiyasında yazır: "İnkişafın mühüm şərti kimi mənafeələrin uzlaşdırılması məsələləri daim aktual olmuş və hazırda da gündəmdədir. İqtisadi tarixdə mühüm yer tutan kooperasiya hərəkatı insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. Kooperasiya münasibətlərini araşdırən tədqiqatçılar kooperativləri, əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar: istehlak, kənd təsərrüfatı, kredit, istehsal, mənzil və innovasiya kooperativləri. Fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq kooperasiya əməyin motivasiyasına, gəlirlərin ədalətli bölgüsünə, resurslardan səmərəli istifadəyə, bazar tələblərinə daha çevik uyğunlaşmağa yönəlmiş əməkdaşlıqdır. İstehsal, istehlak, innovativ fəaliyyət və bu kimi digər istiqamətlərdə iqtisadi və sosial funksiyaların reallaşdırılmasının mühüm amili kimi kooperasiyanın inkişafı məsələləri xüsusi aktuallığı ilə seçilmişdir" [6, s. 94].

Kooperasiya ilkin və sonradan toplanmış kapitala görə bölgü prinsipini kökündən inkar edən, zəhmətinə görə maksimal fayda götürmək, habelə üzvlərin ehtiyacını təmin etmək naminə insanların və təşkilatların iqtisadi birliyidir, onun əsas prinsipləri qarşılıqlı yardım, həmrəylik, demokratiya, könüllülük, əməkdaşlıq, səmərəli təsərrüfatlıq, açıqlıq, müstəqillikdir.

Kooperasiya hərəkatının mühüm xüsusiyyətlərindən biri kimi onun hoyatın əlverişsiz şəraitində özünü müdafiə qabiliyyətinə malik olmasıdır. Bununla belə kooperasiya yalnız o üzvlərini müdafiə edir ki:

- birinci - onlar öz kooperativlərindəki işlərin gedişatına görə öz əmlakları ilə cavabdeh olmağa, zəhmətlərinin müqabilinə görə mükafatı isə yalnız fəaliyyətin son nəticəsindən asılı olaraq bölməyə hazırdırlar;

- ikincisi - siyasi partiya və həmkarlar təşkilatlarından fərqli olaraq burada yalnız təsərrüfatçılıq metodlarından istifadə edilir. Bu imkan verir ki, kooperativ üzvlərinin əməyinin kapitala qarşı mübarizəsində sərf etdikləri enerjisi (zəhməti) etiraz etmə və qarşıdurma kimi dağıdıcı axardan konstruktiv, yaradıcılıq məcrasına yönəldilsin. Məhz bununla əlaqədar kooperativlərdə həmkarlar təşkilatları və siyasi partiyaların bölmələri prinsipcə yaradıla bilməz.

Qeyd edildiyi kimi, kooperasiya əməkdaşlığı müxtəlif istehsal vahidlərinin və ya insanların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. Bu əlaqələndirmə təsərrüfatlararası, sahələrarası, rayonlararası və regionlararası səviyyələrdə əməkdaşlığı ehtiva edir. Beləliklə, kooperasiya dedikdə, mənfəət əldə etmək məqsədilə könüllü əməkdaşlıq zəminində iqtisadiyyatın bütün sahələrinə nüfuz edən universal bir forma kimi faydalı müstəqil fəaliyyət nəzərdə tutulur.

Kooperasiya təkcə universal və ya istehlak kooperativlərinin yaradılması demək deyil. Bu təsərrüfatçılıq üsulu sənayedə, tikintidə və maliyyə sektorunda da müvəffəqiyyətlə tətbiq edilə bilər. Sözün geniş mənasında kooperasiya -müxtəlif əmtəə istehsalçıların ümumi məqsədə və yaxud son nəticəyə nail olmaq üçün qarşılıqlı sərfəli fəaliyyəti deməkdir. Məsələn, aqrar bölmədə bu əməkdaşlıq şəxsi yardımçı təsərrüfatların öz aralarında müvəffəqiyyətlə qurula və inkişaf etdirilə bilər.

Bu gün kooperasiya və onun əsas özəyi olan kooperativlər bütövlükdə daha çox sahibkarlıq səciyyəsinə daşıyan biznes formasını alır. Kooperasiyanın inkişafının ilk vaxtlarında üstünlüyü müstəqil fərdi kəndli təsərrüfatların birgə könüllü fəaliyyəti təşkil edirdisən, indi söhbət təkcə fiziki şəxslərin və ailə təsərrüfatlarının deyil, eyni zamanda hüquqi şəxslərin müstəqil əməkdaşlıq formalarının (fermer) təsərrüfatlarının, həm sahibkarların assosiasiyaları, həm dövlət təşkilatları da daxil olmaqla müstəqil müəssisələrin və fərdi şəxslərin toplusu, aqrar-sənaye birlikləri, maliyyə-sənaye qrupları, klasterlər, holdinqlər və sənaye məhəllələri çıxış edə bilərlər.

Kənd təsərrüfatında kooperasiyanın genişləndirilməsi digər üstünlükləri ilə yanaşı ilk növbədə istifadə edilməmiş torpaqları, əmək və maddi ehtiyatları təsərrüfat dövryyəsinə cəlb etməyə imkan verir.

Kooperasiyanın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə iqtisadi-texnoloji, təşkilati-hüquqi, idarəetmə və digər amillər birbaşa və dolaylı təsir göstərir.

Ölkədaxili və xarici təcrübə göstərir ki, müasir innovativ texnologiyalar təkəcə sənaye tipli müəssisələrdə deyil, həmçinin kooperasiya əlaqələri yaratmış və nisbətən iri olmayan istehlak kooperativlərində də (məsələn, kəndli-fermer təsərrüfatları və ailə fermaları) müvəffəqiyyətlə və səmərəli şəkildə istifadə oluna bilər.

Son 16 ilin statistik məlumatları suverenlik və müstəqillik yolu ilə inamla irəliləyən Azərbaycan iqtisadiyyatının bütövlükdə dinamik inkişafından xəbər verir. 2005-2018-ci illərdə ümumi daxili məhsul istehsalı 6,4 dəfə, kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsulları istehsalı 3,9 dəfə, dövlət büdcəsi 11,0 dəfə artmış, strateji valyuta ehtiyatları 28 dəfə çoxalmış və 2020-ci ilin 1 yanvar tarixinə 50,0 milyard ABŞ dolları məbləğində olmuşdur [7, s.19,21]. Bu nailiyyətlər zaman-zaman beynəlxalq təşkilatların və maliyyə qurumlarının hesabatlarında öz əksini tapır. Belə ki, nüfuzlu Dünya İqtisadi Forumunun "Qlobal Rəqabətliklik 2017-2018" hesabatında 137 dünya ölkələri arasında Azərbaycan 35-ci yeri tutmuş və bu göstəriciyə görə 2005-ci ildən bəri MDB ölkələri məkanında liderliyi qoruyub saxlayır.

Kənd təsərrüfatının innovativ əsasda modernləşdirilməsi emal müəssisələrinin, quşçuluq və heyvandarlıq komplekslərinin, aqroparkların, istixana təsərrüfatlarının, yem istehsalı sexlərinin və s. geniş müasir şəbəkəsinin yaradılmasına imkan vermişdir. Bu halda respublikanın bütün regionlarında həm kiçik və orta sahibkarlar, həm də iri müəssisələr arasında üfqi və şaquli kooperasiya əlaqələrinin güclənməsi müşahidə olunur. Məmnunluqla qeyd etməliyik ki, bu prosesdə kooperativ hərəkatının çətin tarixi inkişaf yollarını şəərəflə keçmiş ölkə kooperatorlarımız fəal iştirak etmiş və etməkdədir [8].

Hazırda Azərıtıfəqın fəalıyyətinin əsas məzmununu respublikada kooperativ hərəkatın inkişafına hərtərəfli köməklik göstərmək, tərkibinə daxil olan kooperativ cəmiyyətləri və ittifaqların təsərrüfat fəalıyyətlərini əlaqələndirmək, ticarət,ictimai işə, tedarük, istehsal, xidmət və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər fəalıyyət növlərini həyata keçirmək təşkil edir.

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində SSRİ-nin dağılması, bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, əmlakın özəlləşdirilməsi və Ermənistanla müharibə şəraitində olmağımızla əlaqədar baş vermiş makroböhran vəziyyəti respublikanın kooperasiya sistemində də ciddi çətinliklər yaratmış, ticarət dövryyəsi, əhəliyyə göstərilən iş və xidmətlərin, xalq istehlakı mallarının istehsalı həcmələri xeyli aşağı düşmüşdür.

Lakin 1993-cü ildən Beynəlxalq Kooperativlər Alyansının üzvü olan və ölkə iqtisadiyyatında özünəməxsus yer tutan Azərbaycan Mərkəzi Kooperativlər İttifaqı - "Azərıtıfəq" - son illər öz fəalıyyətinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun qurulması istiqamətində müvafiq işlər görmüş, islahatların müvəffəqiyyətlə aparılması üçün normativ - hüquqi baza yaratmış və bir sıra önəmli tədbirlər həyata keçirmişdir.

Bu tədbirlər nəticəsində kooperasiya sistemi böhran vəziyyətdən çıxmış, ziyanla işləyən təşkilatların sayı xeyli azalmış, maliyyə sabitliyi nisbətən bərqərar edilmişdir.

Biz əminik ki, 17 iyul 2017-ci ildə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasında 2017-2022-ci illərdə kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair Dövlət Proqramı" iqtisadiyyatımızın inklüziv inkişafını təmin etmək məqsədilə bu vacib sahədə sərbəst bazar münasibətlərinə, özünü-tənzimləməyə əsaslanan iqtisadi sistemdə insanların sosial müdafiəsinə və rifahının yüksəldilməsinə hədəflənmiş kooperativ hərəkatının gücləndirilməsinə yeni impuls verəcəkdir [9].

Bununla belə bizə elə gəlir ki, kənd təsərrüfatı kooperasiyası siyasəti ümumi aqrar siyasətin üzvi tərkib hissəsi olduğu üçün onun reallaşdırılması konsepsiyasında, üsullarında və mexanizmlərində radikal dəyişikliklər aparılması vacibdir.

Nəticə

Qənaətimizə görə, ölkəmizdə bütövlükdə kooperasiya hərəkatının inkişafının mövcud səviyyəsinə qənaətbəxş hesab etmək olmaz, ona görə ki, həm obyektiv, həm də subyektiv səbəblər ucbatından bu sahədə potensial imkanlardan hələlik tam istifadə edilmir.

Bəzi opponətlərin Azərbaycanda kollektiv təşəbbüskarlığın, başqa sözlə, kooperativ hərəkatının perspektivsizliyi və bunun hansısa milli xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilməsi cəhdləri elmi-nəzəri və təcrübə əsasları olmayan iddialardır və biz onları yanlış və ziyanlı sayırıq. Obyektiv və subyektiv çətinliklərə baxmayaraq Azərbaycanda tükənməz potensialı olan kooperativ hərəkatının yaxın gələcəkdə geniş vüsət alacağına nikbinliklə baxırıq. Çünki ümumbəşəri dəyəərə malik kooperasiya sistemi daim təkəmlüdə, sabit inkişafda olan bir ictimai-təsərrüfat orqanizmidir və kreativ təsərrüfatçılıq üsulu kimi əsrlər boyu nemətlər bolluğuna layiqli töhfələr vermiş, əmtə bazarlarında istehlak qiymətlərinin aşağı salınmasına xidmət etmiş və öz həyatiliyini bütün dünyaya ölkələrində sübut etmişdir. Bu postulat Beynəlxalq Kooperativlər Alyansının nizamnaməsində də yer almışdır.

Zənnimizcə, kooperasiya hərəkatına digər təsərrüfatçılıq üsullarına rəğmən alternativ inkişaf modeli və sağılam rəqabətin təsirli vasitəsi kimi baxmaq daha düzgün olar.

ƏDƏBİYYAT

- İsrafilov H.A. Qloballaşma şəraitində istehlak kooperasiyasının təkəmləşdirilməsi istiqamətləri. Monoqrafiya, Bakı, "Elm", 2010, 452 s.
- Çayanov A.V. Seçilmiş əsərləri. Moskva, "Kolos", 1993, 492 s.
- "Torpaq islahatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 16 iyul 1996-cı il.
- Ataşov B.X. Azərbaycan iqtisadiyyatının kooperativ sektorunun təşkilati-idarəetmə problemləri. AzETKİ və Tİ-nin elmi əsərləri. Bakı, 2009, 2-ci buraxılış, s. 18-22.
- Ataşov B.X. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri (nəzəriyyə və praktika). Monoqrafiya, Bakı, "Kooperasiya", 2017, 536 s.
- Quliyev E.A. Etibarlı ərzaq təminatı sistemi: kooperasiya və inteqrasiya problemləri. Monoqrafiya, Bakı, "Elm", 2013, 308 s.
- Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmua, Bakı, 2019, 779 s.
- Buzdalov İ.N. Rusiyada kooperativ hərəkatının əzəblı yolu. "ASK: iqtisadiyyat və idarəetmə" jurnalı, Moskva, 2018, №8, s.53-67.
- "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 iyul 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

*Байалы Ханалы оглы Аташов
Проректор по науке и инновациям
Азербайджанского Университета Кооперации,
доктор экономических наук, профессор,
Заслуженный деятель науки,
Почетный кооператор*

Кооперативное движение в Азербайджане: формирование, современное состояние и перспективы развития

Резюме

В статье раскрыты сущность и значение кооперативного движения в устойчивом развитии экономик стран мира. На примере Азербайджанской Республики исследованы исторические этапы развития кооперации, кооперация рассмотрена как стабильно развивающийся общественно-хозяйственный организм. Отмечено, что на повышение эффективности коо-

перации прямо и косвенно оказывает влияние ряд организационно-технологических, организационно-правовых, управленческих и др. факторов. Даны рекомендации и предложения по совершенствованию кооперативного движения.

Ключевые слова: кооперация, принцип добровольности, выгода, совместная деятельность, конкуренция.

*Bayali Khanali Atashov
Vice-Rector for Science and Innovation,
Azerbaijan Cooperative University,
Doctor of Economics, Professor,
Honored Scientist, Honorary Cooperator*

Cooperative movement in Azerbaijan: formation, current status and development perspectives

Summary

The existence and the meaning of cooperative movement in the stable development of economy of the countries have been researched in the article. As exemplified by Azerbaijan Republic the historical stages of cooperation development have been investigated, the cooperation has been researched as the stable developing social-economical organism. It is pointed, that on the promotion of the efficiency of cooperation, there are direct and indirect factors that influence such as organizational-technological, organizational-legislative, executive, etc. the recommendations and suggestions about improvement of cooperation movement have been given in the article.

Key words: cooperation, principle of voluntary, profit, cooperative activity, rivalry.